

**PLACE AND ROLE OF LARGE-SCALE FARMS
IN POLISH AGRICULTURE**

**MIEJSCE I ROLA GOSPODARSTW WIELKOBSZAROWYCH
W ROLNICTWIE POLSKIM**

ZOFIA MIRKOWSKA
WOJCIECH ZIĘTARA

Citation: Mirkowska, Z., & Ziętara, W. (2024). Place and Role of Large-Scale Farms in Polish Agriculture / Miejsce i rola gospodarstw wielkoobszarowych w rolnictwie polskim. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 381(4), 1–22. <https://doi.org/10.30858/zer/196591>

Abstract

The main aim of this study is to assess changes in the structure of farms in Poland after the political and economic transformations initiated in 1989. Changes in the structure of farms and their areas will be presented against the background of selected European Union (EU) countries. The following EU-15 countries were selected: Austria, Belgium, the Netherlands, Finland, France, Ireland, Germany, Sweden, and the United Kingdom. Of the countries that joined the EU in 2004, the selected nations were Czechia, Lithuania, Slovakia, and Hungary, and in 2007, Bulgaria and Romania. In analyzing changes in the structure of farms in Poland, special attention was paid to the place and role of large-scale farms. The sources of research materials were statistical data and literature. The comparative method was used in the analysis of research materials. The faster rate of increase in labor costs in the national economy and the prices of inputs for agriculture compared to the selling prices of agricultural products caused a decline in the unit profitability of agricultural production. In this situation, farmers reacted defensively by increasing the scale of production, mainly by expanding farm areas, which led to the creation of large-scale enterprises of 100 hectares or more of agricultural land. In Poland, a factor conducive to the creation of such units was the ownership transformation of state-owned farms (PGRs) caused by the political and economic changes in 1989. The current policy towards large-scale enterprises leasing State Treasury land threatens their functioning. Restricting the development possibilities of this group of enterprises is not conducive to improving the structure of farms. It threatens to reduce production and may also cause social unrest because these enterprises are significant employers in rural areas.

Keywords: cost and price trends, farm structure, farm size, large-scale farms, agricultural production.

JEL codes: Q10, Q12, Q14, Q15.

The authors are affiliated with the Institute of Agricultural and Food Economics National Research Institute, Department of Economics of Agricultural and Horticultural Holdings; ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warsaw, Poland. Zofia Mirkowska, MSc (zofia.mirkowska@ierigz.waw.pl). <https://orcid.org/0000-0002-6241-1054> Wojciech Ziętara, PhD, DSc, ProfTit (wojciech.zietara@ierigz.waw.pl). <https://orcid.org/0000-0002-3182-522X>

Abstrakt

Podstawowym celem opracowania jest ocena przemian w strukturze gospodarstw w Polsce po zmianie systemu politycznego i gospodarczego zapoczątkowanej w 1989 roku. Zmiany w strukturze gospodarstw i ich powierzchni zostaną przedstawione na tle wybranych krajów Unii Europejskiej (UE). Wybrano następujące kraje UE-15: Austrię, Belgię, Holandię, Finlandię, Francję, Irlandię, Niemcy, Szwecję i Wielką Brytanię. Natomiast z krajów, które weszły w struktury UE w 2004 r. wybrano: Czechy, Litwę, Słowację i Węgry oraz w 2007 r.: Bułgarię i Rumunię. W analizie zmian w strukturze gospodarstw w Polsce szczególną uwagę zwrócono na miejsce i rolę gospodarstw wielkoobszarowych. Źródłem materiałów badawczych były dane statystyczne i literatura przedmiotu. W analizie materiałów badawczych posłużono się metodą porównawczą. Szybsze tempo wzrostu kosztów pracy w gospodarce narodowej i cen środków produkcji dla rolnictwa od cen zbytu produktów rolnych spowodowało spadek jednostkowej opłacalności produkcji rolniczej. W tej sytuacji reakcją obronną rolników była konieczność zwiększania skali produkcji, głównie przez powiększanie powierzchni gospodarstw, co doprowadziło do tworzenia przedsiębiorstw wielkoobszarowych o powierzchni 100 ha UR i większych. W Polsce czynnikiem sprzyjającym tworzeniu tego rodzaju jednostek były przekształcenia własnościowe gospodarstw państwowych (PGR-ów), spowodowane zmianą ustroju politycznego i gospodarczego w 1989 roku. Aktualnie prowadzona polityka w stosunku do przedsiębiorstw wielkoobszarowych, dzierzawiących grunty Skarbu Państwa zagraża ich funkcjonowaniu. Ograniczanie możliwości rozwojowych tej grupy przedsiębiorstw nie sprzyja poprawie struktury gospodarstw, a ponadto grozi ograniczeniem produkcji, a także może być przyczyną niepokojów społecznych z uwagi na to, że te przedsiębiorstwa są znaczącym pracodawcą na terenach wiejskich.

Słowa kluczowe: tendencje kosztów i cen, struktura gospodarstw, wielkość gospodarstw, gospodarstwa wielkoobszarowe, produkcja rolnicza.

Kody JEL: Q10, Q12, Q14, Q15.

Introduction

The political changes that took place in Poland in 1989 brought about fundamental transformations in the functioning of state bodies, especially in the economy. The introduction of market principles and the privatization of the vast majority of state-owned enterprises contributed to dynamic economic development. The level of gross domestic product (GDP) per capita can be taken as a measure of this despite numerous reservations. Between 1990 and 2022, GDP increased from USD 1,731 per capita to USD 18 thousand in 2022, an increase of more than tenfold (10.4) (Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, 2023). The changes that have taken place in the national economy have also affected agriculture, which is an important branch of the national economy. In 1989, the last year of the previous system, the share of agriculture in GDP was 11.8%. In 1990, this share decreased to 7.1% (Poczta, 2020). In the following years, the share of agriculture in GDP continued to decrease, reaching 2.2% in 2021. However, it was higher than in developed EU countries such as Belgium, Germany, the Netherlands, and France, where it was 0.7, 0.9, 1.5, and 1.6%, respectively. Conversely, it was lower than in Hungary and Bulgaria, where it was 3.4 and 4.3%, respectively (Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, 2023-a).

Wstęp

Zmiana systemu politycznego, która miała miejsce w 1989 r. w Polsce spowodowała zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu organów państwowych, a szczególnie w gospodarce. Wprowadzenie do niej zasad rynkowych i prywatyzacja przeważającej części przedsiębiorstw państwowych przyczyniło się do dynamicznego rozwoju gospodarczego. Za jego miernik, mimo licznych zastrzeżeń można przyjąć poziom produktu krajowego brutto (PKB) w przeliczeniu na jednego mieszkańca (per capita). W latach 1990–2022 PKB zwiększył z 1731 USD rocznie/per capita do 18 tys. USD w 2022 roku. Wzrost był ponad dziesięciokrotny (10,4) (Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, 2023). Zaistniałe w gospodarce narodowej zmiany nie pozostały bez wpływu na rolnictwo, stanowiące ważny dział gospodarki narodowej. W 1989 r., który był ostatnim rokiem poprzedniego systemu, udział rolnictwa w PKB wynosił 11,8%. W 1990 r. udział rolnictwa w PKB zmniejszył się do 7,1% (Poczta, 2020). W kolejnych latach udział rolnictwa w PKB zmniejszał się i w 2021 r. wynosił 2,2%. Był jednak wyższy niż w rozwiniętych krajach Unii Europejskiej, takich jak: Belgia, Niemcy, Holandia i Francja, w których wynosił odpowiednio: 0,7; 0,9; 1,5 i 1,6%. Był jednak niższy niż na Węgrzech i w Bułgarii, w których wynosił odpowiednio 3,4 i 4,3% (Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, 2023-a).

The introduction of market economy principles also resulted in a lower share of total employment for those employed in agriculture (together with forestry, fishing, and hunting). In 1990, this share was 26.8% (according to the methodology at the time). A more authoritative figure is the share of agricultural employment in 2002 (according to the current methodology), which was 15.6% (Poczta, 2020). In subsequent years, this ratio decreased to 8.29% in 2021. It is considered high compared to developed EU countries such as Belgium, Germany, the Netherlands, and France, where it was 1.22, 1.24, 2.11, and 2.57%, respectively. In contrast, the share of agricultural employment was definitely higher than in Poland, Bulgaria, and Romania, where in 2021, it was 16.6 and 22.0%, respectively (Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, 2023-a).

The implementation of a market economy in Poland since 1990 has revealed trends characteristic of this type of economy. They concern the formation of the relationship between factor prices and the prices of products and services. Unlike the planned economy system implemented during the socialist era, prices are shaped by the market rather than by state agencies. The revealed trends in the formation of factor prices and product prices are particularly relevant to agriculture. They consisted of different rates of increase in the prices of factors of production and the selling prices of agricultural products. These trends are shown in Figure 1. Between 1995 and 2022, labor costs in the national economy, the main component of which was wages, increased more than ninefold (9.47). The prices of inputs purchased by farmers increased almost sixfold (5.84), while the selling prices of agricultural products sold by farmers increased more than fourfold (4.32). The price scissors index for the entire period under review was 56%, meaning that the growth rate of prices of agricultural products sold was 44% lower than the growth rate of prices of agricultural inputs purchased by farmers. The higher rate of growth of labor costs in the national economy—which affects agricultural labor costs and farmers' income—and the prices of agricultural inputs, compared to the selling prices of agricultural products, led to a decline in the unit profitability of agricultural production. To obtain a satisfactory income

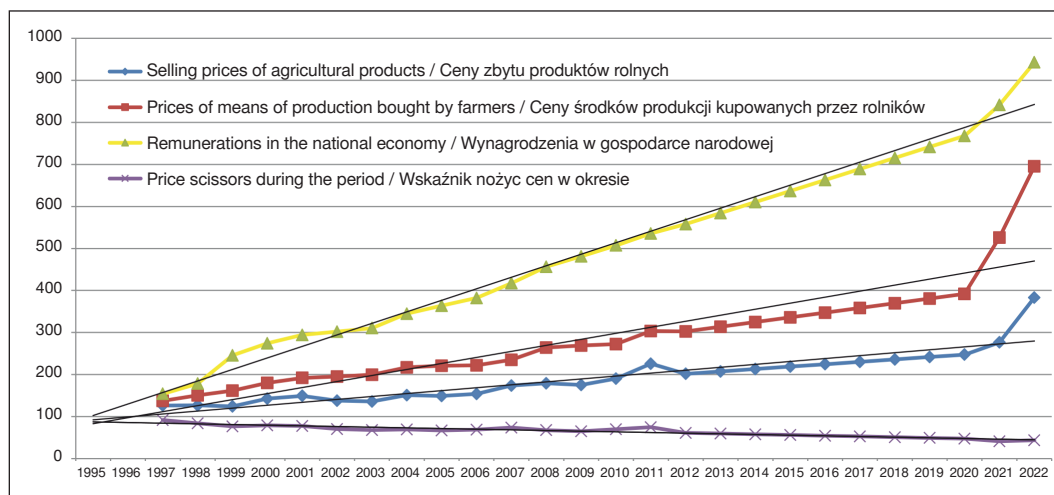
Wprowadzenie zasad gospodarki rynkowej spowodowało także obniżenia udziału zatrudnionych w rolnictwie (razem z leśnictwem, rybołówstwem i łowiectwem) wśród zatrudnionych ogółem. W 1990 r. udział ten wynosił 26,8% (według ówczesnej metodyki). Bardziej miarodajnym jest wskaźnik udziału zatrudnionych w rolnictwie w 2002 r. (według aktualnej metodyki), który wynosił 15,6% (Poczta, 2020). W kolejnych latach ten wskaźnik ulegał zmniejszeniu do 8,29% w 2021 roku. Ocenic go należy jako wysoki w porównaniu do rozwiniętych krajów UE, takich jak: Belgia, Niemcy, Holandia i Francja, w których wynosił odpowiednio: 1,22; 1,24; 2,11 i 2,57%. Zdecydowanie wyższy niż w Polsce był udział zatrudnionych w rolnictwie wśród zatrudnionych ogółem w Bułgarii i Rumunii, w których w 2021 r. wynosił odpowiednio 16,6 i 22,0% (Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, 2023-a).

Realizacja zasad gospodarki rynkowej w Polsce od 1990 r. przyczyniła się do ujawnienia tendencji charakterystycznych dla tego typu gospodarki. Dotyczą one kształtowania się relacji między cenami czynników produkcji a cenami produktów i usług. W przeciwieństwie do systemu gospodarki planowej, który był realizowany w ustroju socjalistycznym, ceny kształtowane są przez rynek, a nie przez urzędy państwa. Ujawnione tendencje w zakresie kształtowania się cen czynników produkcji i cen produktów w szczególności odnoszą się do rolnictwa. Polegały one na różnym tempie wzrostu cen czynników produkcji i cen zbytu produktów rolnych. Kształtowanie się tych tendencji przedstawiono na wykresie 1. Wynika z niego, że w latach 1995–2022 koszty pracy w gospodarce narodowej, których głównym składnikiem były wynagrodzenia, zwiększyły się ponad dziewięciokrotnie (9,47), ceny środków produkcji nabywanych przez rolników zwiększyły się prawie sześciokrotnie (5,84), natomiast ceny zbytu produktów rolnych sprzedawanych przez rolników ponad czterokrotnie (4,32). Wskaźnik nożyc cen w całym analizowanym okresie wynosił 56%, co oznacza, że tempo wzrostu cen produktów rolniczych sprzedawanych w tym okresie było o 44% niższe od tempa wzrostu cen środków do produkcji rolniczej nabywanych przez rolników. Większe tempo wzrostu kosztów pracy w gospodarce narodowej, wpływających na koszty pracy w rolnictwie i dochody rolników oraz cen środków produkcji dla rolnictwa od cen zbytu produktów rolnych doprowadziło do spadku jednostkowej opłacalności produkcji rolniczej. Rolnik, chcąc uzyskać satysfakcjonujący go

from the farm,¹ at least at the parity level,² farmers must increase the scale of production.

dochód z gospodarstwa¹, przynajmniej na poziomie parytetowym², musi zwiększać skalę produkcji.

Figure 1. Trends in factor prices and selling prices of agricultural products in Poland from 1995 to 2022
Wykres 1. Tendencje w zakresie kształtowania się cen czynników produkcji i cen zbytu produktów rolniczych w Polsce w latach 1995–2022

Source: GUS (1996–2021-a).

Źródło: GUS (1996–2021-a).

The simplest way to increase the scale of production is to increase the area of the farm. The scale of production can also be increased by raising the level of production intensity. However, this method has limited potential due to existing demand barriers for agricultural products. An additional factor influencing the need to increase the scale of production is the requirements of trading companies that purchase agricultural products and agricultural processing companies, which prefer suppliers of large and uniform batches of products of certain quality. These requirements cannot be met by farms with a small scale of production.

Podstawowym i najprostszym sposobem wzrostu skali produkcji jest zwiększanie powierzchni gospodarstwa. Skalę produkcji w gospodarstwie można także zwiększyć przez wzrost poziomu intensywności produkcji. Ten sposób ma jednak ograniczone możliwości ze względu na występującą barierę popytu na produkty rolnicze. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na konieczność zwiększania skali produkcji w gospodarstwach rolniczych są wymagania przedsiębiorstw handlowych prowadzących skup produktów rolniczych i przedsiębiorstw przetwórstwa rolnego, które preferują dostawców dużych i jednolitych partii produktów o określonej jakości. Tym wymaganiom nie były w stanie sprostać gospodarstwa o małej skali produkcji.

¹ Farms are the basic economic entities in agriculture. Substantively, farms—traditionally called individual farms engaged in commodity production—have the characteristics of enterprises. Among them, large-scale enterprises are distinguished and conventionally considered to be those with an area of 100 hectares or more. In this article, the terms “farm” and “agricultural enterprise” will be used interchangeably, especially with regard to large-scale ones. Farm income is an outcome category in family farms. It represents the difference between the farm’s income and the costs incurred, excluding the costs of the farmer’s own labor and that of his/her family members.

² Parity income refers to the level of compensation of workers in the national economy. In 2020, it was PLN 41.4 thousand per year (Skarżyńska, 2021).

¹ Gospodarstwa rolne są podstawowymi podmiotami gospodarczymi w rolnictwie. Z merytorycznego punktu widzenia gospodarstwa rolne, tradycyjnie nazywane indywidualnymi prowadzące produkcję towarową mają cechy przedsiębiorstw. Wśród nich wyróżnia się przedsiębiorstwa wielkoobszarowe, za które umownie uznaje się te o powierzchni 100 ha i większej. W artykule stosowane będzie pojęcie „gospodarstwo” i „przedsiębiorstwo rolnicze,” szczególnie w odniesieniu do wielkoobszarowych. Dochód z gospodarstwa rolnego jest kategorią wynikową w gospodarstwach rodzinnych. Stanowi różnicę między przychodami gospodarstwa a poniesionymi kosztami, bez kosztów pracy własnej rolnika i członków jego rodziny.

² Dochód parytetowy – poziom wynagrodzenia pracowników w gospodarce narodowej. W 2020 r. wynosił 41,4 tys. PLN/rok (Skarżyńska, 2021).

The trends shown in Figure 1 trigger farmers' adjustment activities, leading to changes in the structure of farms and an increase in the scale of production, mainly by expanding their area. These regularities occur in all countries with a market economy (Steffen, 2001; Tomczak, 2004). Therefore, there is a need to analyze these adjustment attempts.

This article will present changes in the area of farms in Poland in comparison with selected European Union countries, resulting from a decline in the unit profitability of production (deterioration of economic conditions for farming). It will also discuss the role and importance of agricultural enterprises with a larger scale of agricultural production, as well as the opportunities and threats for such enterprises.

Materials and Methods

The main aim of the study is to assess changes in the structure of farms in Poland after the political and economic transformations initiated in 1989. Changes in the structure of farms and their areas will be presented against the background of selected European Union countries. The countries were selected purposively, using criteria such as the level of economic development and the period of their EU membership. According to these criteria, two groups of countries were selected. The first were countries with established market economies, the so-called EU-15 and the second were countries of the former socialist bloc that joined the EU in 2004 and 2007. Following these criteria, the selected EU-15³ countries included: Austria, Belgium, the Netherlands, Finland, France, Ireland, Germany, Sweden, and the United Kingdom. Of the countries that joined the EU in 2004, the selected nations were Czechia, Lithuania, Slovakia, and Hungary, and in 2007, Bulgaria and Romania. In analyzing changes in the structure of farms in Poland, special attention was paid to the place and role of large-scale farms. The sources of research materials were statistical data and literature. The comparative method was used in the analysis of research materials.

The Role of Large-Scale Farms in Agriculture Literature

Large-scale farms have a long history, known since ancient times as the estates of privileged classes (*latifundia*). In later eras, large landholdings were owned by churches and members of the elite; in Poland,

Przedstawione na wykresie 1 tendencje wywołują działania dostosowawcze rolników, prowadzące do zmian w strukturze gospodarstw rolnych i do zwiększenia skali produkcji w gospodarstwach, głównie przez wzrost ich powierzchni. Te prawidłowości występują we wszystkich krajach w gospodarce rynkowej (Steffen, 2001; Tomczak, 2004). Zachodzi zatem potrzeba analizy tych prób dostosowań.

W artykule zostaną przedstawione zmiany powierzchni gospodarstw w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej (UE), będące skutkiem spadku jednostkowej opłacalności produkcji (pogorszenia ekonomicznych warunków gospodarowania) oraz rola i znaczenie przedsiębiorstw rolnych o większej skali produkcji rolniczej, a także szanse i zagrożenia dla tego rodzaju przedsiębiorstw.

Materiał i metody

Podstawowym celem opracowania jest ocena przemian w strukturze gospodarstw w Polsce po zmianie systemu politycznego i gospodarczego zapoczątkowanej w 1989 roku. Zmiany w strukturze gospodarstw i ich powierzchni zostaną przedstawione na tle wybranych krajów Unii Europejskiej (UE). Wyboru krajów dokonano metodą wyboru celowego, przyjmując jako kryterium: poziom rozwoju gospodarczego krajów i okres funkcjonowania w strukturach UE. Według tego kryterium wybrano dwie grupy krajów. Pierwszą stanowiły kraje o utrwalonej gospodarce rynkowej, tzw. UE-15, a drugą kraje byłego obozu socjalistycznego, które przystąpiły do UE w 2004 i 2007 roku. Kierując się tymi kryteriami, wybrano następujące kraje UE-15³: Austrię, Belgię, Holandię, Finlandię, Francję, Irlandię, Niemcy, Szwecję i Wielką Brytanię. Natomiast z krajów, które weszły w struktury UE w 2004 r. wybrano: Czechy, Litwę, Słowację i Węgry oraz w 2007 r.: Bułgarię i Rumunię. W analizie zmian w strukturze gospodarstw w Polsce szczególną uwagę zwrócono na miejsce i rolę gospodarstw wielkoobszarowych. Źródłem materiałów badawczych były dane statystyczne i literatura przedmiotu. W analizie materiałów badawczych posłużono się metodą porównawczą.

Rola gospodarstw wielkoobszarowych w rolnictwie w literaturze przedmiotu

Gospodarstwa wielkoobszarowe mają długą historię, znane były już w starożytności jako posiadłości klas uprzywilejowanych (*latyfundia*). W późniejszych epokach w wielu krajach, wielkie majątki

³ The 15 pre-2004 Member States: Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden, the United Kingdom.

³ Piętnaście państw członkowskich sprzed 2004 r.: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Grecja, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Holandia, Portugalia, Hiszpania, Szwecja, Wielka Brytania.

these were magnate families (Stanielewicz, 1996). Today, in EU countries, such entities, on average, constitute less than 1.8% of farms but produce as much as 39.8% of standard output. They control 25.8% of the land and employ 14.5% of the labor force. The average area of such a farm in the EU is 240 hectares of agricultural land (Klikocka et al., 2021). In Eastern European countries, after the collapse of the socialist system, the transition to forms of large agricultural enterprises guided by the logic of concentration of land and property was paradoxically achieved through agrarian collectivism (Maurel & Lacquement, 2020). This is particularly true for East Germany (the former GDR), Czechia, Slovakia, and Hungary.

The area structure of farms in European Union countries varies greatly—from the highest average area and share of large farms in the UK, through Germany, France, and the Scandinavian countries, to the fragmented agriculture in Mediterranean countries. It is difficult to speak of an average European farm or a standard pattern of proper area structure (Niedzielski, 2008).

In Poland, where peasant agriculture resisted the collectivization of the post-war period, large-scale farms are a small group—about 13 thousand as of 2020—and are mainly in areas where state-owned agricultural farms (PGRs) existed before 1990. These farms achieve high labor productivity and are competitive on a European scale, which is their main asset (Czubak & Sadowski, 2014). With small amounts of permanent and seasonal employment, they realize expanded reproduction of fixed assets (Grzelak, 2014; Józwiak, 2014).

Farmers' Responses to Changes in Economic Conditions in Agriculture

In Poland, unlike in other countries of the socialist bloc, the dominant entities in agriculture were individual family farms, which, at the beginning of the political transition in 1989, used about 76% of the agricultural area. The socialized sector—which included state-owned farms (PGRs), agricultural production cooperatives (RSPs), and collective farms of agricultural machinery rings (GZ SKRs)—accounted for about 24%, with PGRs at 18.6% and RSPs at 4% (GUS, 1993). This was markedly different from other socialist countries, where the socialized sector in agriculture exceeded 95% (Mirkowska & Sobierajewska, 2008). Following the political and

ziemskie stanowiły własność kościołów i członków elit, w przypadku Polski były to rody magnackie (Stanielewicz, 1996). Współcześnie w krajach UE podmioty takie średnio stanowią mniej niż 1,8% gospodarstw rolnych, ale wytwarzają aż 39,8% standardowej produkcji. Dysponują 25,8% gruntów i zatrudniają 14,5% siły roboczej. Średnia powierzchnia takiego gospodarstwa w Unii wynosi 240 ha użytków rolnych (Klikocka i in., 2021). W krajach Europy Wschodniej po upadku systemu socjalistycznego przejście do form wielkich przedsiębiorstw rolnych kierujących się logiką koncentracji ziemi i majątku dokonało się paradoksalnie właśnie za pośrednictwem kolektywizmu agrarnego (Maurel i Lacquement, 2020). Dotyczy to szczególnie wschodnich Niemiec (dawne NRD), Czech i Słowacji, a także Węgier.

Struktura obszarowa gospodarstw w krajach Unii Europejskiej jest silnie zróżnicowana, od największej przeciętnej powierzchni i udziału gospodarstw dużych w Wielkiej Brytanii, przez Niemcy, Francję, kraje skandynawskie, do rozdrobnionego rolnictwa w krajach śródziemnomorskich. Trudno byłoby mówić o średnim gospodarstwie europejskim i o jakimś wzorcu właściwej struktury obszarowej (Niedzielski, 2008).

W Polsce, w której rolnictwo chłopskie oparło się kolektywizacji okresu powojennego, gospodarstwa wielkoobszarowe stanowią grupę nieliczną, jest ich około 13 tys. (2020 r.), a obecnie są głównie na terenach, gdzie przed 1990 r. istniały PGR-y. Gospodarstwa te osiągają wysoką, konkurencyjną w skali europejskiej wydajność pracy, co jest ich głównym atutem (Czubak i Sadowski, 2014). Przy małych rozmiarach zatrudnienia stałego i przy niewielkim zatrudnieniu sezonowym realizują reprodukcję rozszerzoną majątku trwałego (Grzelak, 2014; Józwiak, 2014).

Reakcje rolników na zmiany ekonomicznych warunków gospodarowania w rolnictwie

W Polsce, w odróżnieniu od innych państw obozu socjalistycznego, dominującymi podmiotami w rolnictwie były gospodarstwa indywidualne o charakterze rodzinnym, w których użytkowaniu na początku przemian ustrojowych (1989 r.) było około 76% powierzchni użytków rolnych. Udział sektora uspołecznionego, który obejmował państwowe gospodarstwa rolne (PGR-y), rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP) i gospodarstwa zespołowe spółdzielni kółek rolniczych (GZ SKR) wynosił łącznie około 24%, w tym PGR 18,6%, a RSP 4% (GUS, 1993). Była to sytuacja zdecydowanie odmienna niż w pozostałych państwach z ustrojem socjalistycznym, w których

economic changes initiated in 1989, state-owned farms were restructured under the Act of 19 October 1991 on the Management of State Treasury Property (Journal of Laws No. 107, item 264).

During the restructuring, part of the State Treasury land was transferred by lease and sale to individual farmers for farm expansion. The remainder was transferred through lease and sale to legal and natural persons engaged in business activities. The average area of the newly established farms was about 400 hectares of farmland, qualifying them as large-scale farms in Polish conditions.

The introduction of market economy principles and varying rates of change in the cost of agricultural inputs and selling prices of agricultural products triggered adjustment processes reflected in the structure of farms. Figures characterizing changes in the structure of farms in 2010 and 2020 are shown in Table 1.

udział sektora uspołecznionego w rolnictwie wynosił ponad 95% (Mirkowska i Sobierajewska, 2008).

Po zapoczątkowanej w 1989 roku zmianie ustroju politycznego i gospodarczego PGR-y zostały poddane restrukturyzacji na mocy ustawy z dnia 19 października 1991 roku o gospodarowaniu nieruchomościami Skarbu Państwa (Dz.U. nr 107 poz. 264).

W procesie restrukturyzacji część gruntów Skarbu Państwa została przekazana w drodze dzierżawy i sprzedaży rolnikom indywidualnym na powiększenie gospodarstw. Natomiast pozostała część została przekazana w drodze dzierżawy oraz sprzedaży osobom prawnym i fizycznym prowadzącym działalność gospodarczą. Średnia powierzchnia nowo powstałych gospodarstw wynosiła około 400 ha użytków rolnych, co powoduje, że w warunkach polskich można je określić mianem gospodarstw wielkoobszarowych.

Wprowadzenie zasad gospodarki rynkowej i różne tempo zmian kosztów czynników produkcji rolniczej i cen zbytu produktów rolnych wywołały procesy dostosowawcze, co znajdowało odzwierciedlenie w strukturze gospodarstw. Liczby charakteryzujące zmiany w strukturze gospodarstw w latach 2010 i 2020 przedstawiono w tabeli 1.

Table 1 . Changes in farm structure in 2010 and 2020

Tabela 1. Zmiany w strukturze gospodarstw w latach 2010 i 2020

Classes holdings (ha) / Klasy gospodarstw (ha)	2010				2020			
	Farms / Gospodarstwa		Agricultural land / Powierzchnia UR		Farms / Gospodarstwa		Agricultural land / Powierzchnia UR	
	thousand / tys. szt.	%	thousand ha / tys. ha	%	thousand / tys. szt.	%	thousand ha / tys. ha	%
Up to 1 / Do 1	25.0	1.6	18.0	0.1	26.0	1.9	17.0	0.1
1–5	790.0	52.4	2,041.0	13.7	661.0	50.2	1,717.0	11.7
5–10	346.0	22.9	2,468.0	16.7	289.0	21.9	2,050.0	14.0
10–20	224.0	14.8	3,080.0	20.8	196.0	14.9	2,708.0	18.4
20–30	61.0	4.1	1,475.0	9.9	62.0	4.7	1,488.0	10.1
30–50	36.0	2.4	1,354.0	9.1	44.0	3.3	1,672.0	11.4
50–100	17.0	1.1	1,165.0	7.8	26.0	2.0	1,763.0	12.0
100 and more / 100 i więcej	10.0	0.7	3,259.0	21.9	13.0	1.0	3,267.0	22.3
Total / Razem	1,509.0	100.0	14,860.0	100.0	1,317.0	100.0	14,682.0	100.0

Source: GUS (2021).

Źródło GUS (2021).

In 2010, the structure of farms was dominated by small farms (up to 5 hectares), which accounted for 54% of all farms. Farms with an area of up to 20 hectares of agricultural land (UR) represented 91.7% that year. The remaining classes constituted 8.3%, with farms of 100 hectares and larger—perceived as large-scale—comprising only 0.7%. Between 2010

W 2010 r. w strukturze gospodarstw dominowały gospodarstwa małe (do 5 ha), których udział wynosił 54%. Natomiast udział gospodarstw o powierzchni do 20 ha UR wynosił w tym roku 91,7%. Udział pozostałych klas to 8,3%, w tym udział gospodarstw o powierzchni 100 ha i większych, postrzeganych jako wielkoobszarowe wynosił zaledwie 0,7%.

and 2020, the number of larger farms increased, but the number of smaller farms decreased; farms with an area of up to 20 hectares of agricultural land were reduced by 213 thousand (−5.4%). Consequently, the total number of farms decreased by 192 thousand (−2.7%). Conversely, the number of farms with an area of 20 hectares and larger increased by 21 thousand (16.9%). The number of farms in the 30–50 and 50–100 hectare classes increased the most, by 52.9 and 30%, respectively.

The structure of farms differed in terms of land use. In 2010, farms with an area of up to 5 hectares used 13.8% of agricultural land, and farms with an area of up to 20 hectares used 51.3% of agricultural land. Notably, large-scale farms had a significant share in land use, amounting to 21.9%. In 2020, the share of farms with an area of up to 5 hectares in land use decreased to 11.8% (−2 percentage points), while farms up to 20 hectares of agricultural land decreased to 44.2%, a drop of 7.1 percentage points. The share of farms in the 50–100 hectare class increased significantly, rising to 12% (+2 percentage points). The share of large-area farms increased slightly by 0.4 percentage points, reaching 22.3% in 2020.

The changes in farm structure and land use reflect adjustments to changing economic conditions. While these changes are positive, they are insufficient relative to the challenges faced. The average area of farms increased slightly, from 9.85 hectares in 2010 to 11.15 hectares in 2020.

Changes in farm areas in selected EU countries from 2005 to 2020 are shown in Table 2. This period is sufficient to present the direction and magnitude of changes. The year 2020 is the latest for which data are currently available. It is highly probable that these trends will continue in subsequent years. Within the group of EU-15 countries, two sub-groups were distinguished based on the rate of change in the average farm area. The first subgroup, with a lower growth rate of up to 25%, included Austria, Ireland, and Sweden. The second subgroup comprised the remaining EU-15 countries, where farm area growth ranged from 35.3% (Denmark) to 53.4% (Finland). In all EU-15 countries, the increase in average farm area resulted from a decrease in the number of farms, ranging from −1.9% (Ireland) to −35.0% (Austria).

In the second group, consisting of countries that joined the EU in 2004 and 2007, the growth rate of average farm area varied more widely, from 32.1% (Romania) to 515.7% (Bulgaria). Two countries stood out: Czechia and Slovakia, where the average farm area in 2020 was 120.8 and 94.9 hectares of agricultural land, respectively—significantly larger than the EU-15 average. The large farm areas in these

W analizowanych latach 2010–2020 liczba gospodarstw większych wzrosła, ale spadała ilość gospodarstw o mniejszej powierzchni; zmniejszenie dotyczyło gospodarstw do 20 ha UR i objęło 213 tys. (−5,4%). W efekcie liczba gospodarstw ogółem zmniejszyła się o 192 tys. (−2,7%). Zwiększyła się natomiast liczba gospodarstw 20 ha i większych o 21 tys. (16,9%). W największym stopniu wzrosła liczba gospodarstw z klas 30–50 ha i 50–100 ha, gdyż odpowiednio o 52,9 i 30%.

Odmienne kształtowała się struktura gospodarstw w odniesieniu do użytkowania ziemi. W 2010 r. w użytkowaniu gospodarstw do 5 ha było 13,8% UR, a w gospodarstwach do 20 ha było 51,3% UR. Na podkreślenie zasługuje znaczący udział w użytkowaniu ziemi gospodarstw wielkoobszarowych, który wynosił 21,9%. W 2020 r. zmniejszył się udział gospodarstw do 5 ha w użytkowaniu ziemi do 11,8% (−2 pkt proc.), natomiast gospodarstw do 20 ha UR do 44,2%, czyli o 7,1 pkt proc. Znacząco zwiększył się udział gospodarstw z klasy 50–100 ha, gdyż do 12% (+2 pkt proc.). Udział gospodarstw wielkoobszarowych zwiększył się w niewielkim stopniu, gdyż o 0,4 pkt proc. i w 2020 r. wynosił 22,3%.

Kierunek zmian zachodzących w strukturze gospodarstw i użytkowania ziemi jest wyrazem dostosowań do zmiennych warunków ekonomicznych. Ocenic należy go pozytywnie, jednak jest niewystarczający w stosunku do wyzwań. Średnia powierzchnia gospodarstw w tych latach zwiększyła się w niewielkim stopniu, z 9,85 ha w 2010 r. do 11,15 ha w 2020 roku.

Zmiany w powierzchni gospodarstw w wybranych krajach UE w latach 2005–2020 przedstawiono w tabeli 2. Okres ten jest wystarczająco długi dla prezentacji kierunku i siły zmian. Rok 2020 był ostatnim rokiem, dla którego aktualnie były dostępne dane. Można zakładać z dużym prawdopodobieństwem, że w kolejnych latach kierunek tych tendencji zostanie zachowany. W grupie krajów UE-15 wyróżniono dwie podgrupy, różniące się tempem zmian średniej powierzchni gospodarstw. Pierwsza podgrupa o niższym tempie wzrostu – do 25% objęła następujące kraje: Austrię, Irlandię i Szwecję. Druga pozostałe kraje UE-15, w których wzrost powierzchni gospodarstw zawarty był w przedziale od 35,3% (Dania) do 53,4% (Finlandia). We wszystkich krajach (UE-15), zwiększenie średniej powierzchni gospodarstw było skutkiem zmniejszenia ich liczby. Spadek liczby gospodarstw w tej grupie zawarty był w przedziale od −1,9% (Irlandia) do −35,0% (Austria).

W drugiej grupie obejmującej kraje, które przystąpiły do UE w 2004 i 2007 r. tempo wzrostu średniej powierzchni gospodarstw było bardziej zróżnicowane, zawarte w przedziale od 32,1% (Rumunia)

countries resulted from “shallow restructuring” after the political changes in 1989. Predominant agricultural production cooperatives and state farms often changed their legal form to private companies or cooperatives. In Bulgaria, Lithuania, Romania, and Hungary, the restructuring of cooperative and state forms was “deep,” creating many small-scale farms ranging from 3.3 hectares (Romania) to 11 hectares of agricultural land (Lithuania) in 2005.

The low average farm area in Poland resulted from the existing structure of individual farms. Restructuring the state sector in Polish agriculture, due to its small share in land use (18.6%), did not significantly increase the average farm area. The increase in average farm area was primarily due to a decrease in the number of farms. The largest decreases occurred in Bulgaria, Slovakia, and Hungary, where farm numbers fell by 75.2, 71.4, and 67.5%, respectively.

Table 2 also shows the share of large-scale farms (with 100 hectares of agricultural land and larger) in the total number of farms and agricultural land in the countries under analysis. The polarization index—the ratio of the share of these farms in agricultural land to their share in the total number of farms—provides insight into farm structure. In all the mentioned Western European countries except Austria, the polarization index did not exceed 5. This means that the share of large-scale farms in agricultural land was up to five times greater than their share in the total number of farms.

In Austria, the polarization index was 7.45, suggesting a relatively balanced farm structure among the EU-15 countries. The degree of polarization was significantly higher in the second group of countries. The exception was Czechia, where the polarization index was 4.99, similar to some EU-15 countries. In other countries, the polarization index ranged from 6.97 (Slovakia) to 79.6 (Romania). Poland also had a high polarization index due to the low share (1%) of large-scale farms in the total number of farms and their relatively high share (22.3%) in agricultural land. Notably, the share of rented land exceeded 60% in Western European countries like Belgium, France, and Germany. Similarly, high shares of rented land were observed in Czechia (73.1%), Slovakia (72.9%), and Bulgaria (72.4%).

do 515,7% (Bułgaria). W tej grupie wyróżniły się dwa kraje: Czechy i Słowacja, w których średnia powierzchnia gospodarstw w 2020 r. wynosiła odpowiednio 120,8 i 94,9 ha UR i była zdecydowanie większa od średniej powierzchni gospodarstw w krajach UE-15. Duża powierzchnia gospodarstw w Czechach i Słowacji, była skutkiem „płytkiej restrukturyzacji” po zmianie systemu politycznego w 1989 roku. Dominujące w tych krajach rolnicze spółdzielnie produkcyjne i gospodarstwa państwowe najczęściej zmieniły formę prawną na spółki prywatne lub spółdzielnie. W pozostałych krajach: Bułgarii, Litwie, Rumunii i na Węgrzech restrukturyzacja form spółdzielczych i państwowych była bardzo „głęboka”. Powstała duża liczba gospodarstw o małej powierzchni zawartej w 2005 r. w przedziale od 3,3 ha (Rumunia) do 11 ha UR (Litwa).

Niska średnia powierzchnia gospodarstw w Polsce była efektem dotychczasowej struktury gospodarstw indywidualnych. Restrukturyzacja sektora państwowego w rolnictwie w Polsce, ze względu na mały jego udział w użytkowaniu ziemi (18,6%) nie przyczyniła się istotnie do zwiększenia średniej powierzchni gospodarstw. Wzrost średniej powierzchni gospodarstw był skutkiem zmniejszenia ich liczby. Największy spadek liczby gospodarstw miał miejsce w: Bułgarii, Słowacji i na Węgrzech, gdzie wynosił odpowiednio: 75,2; 71,4 i 67,5%.

W tabeli 2 podano także udział gospodarstw wielkoobszarowych (o powierzchni 100 ha UR i większych) w liczbie gospodarstw ogółem i w UR w analizowanych krajach. Relacja wskaźnika udziału tych gospodarstw w UR do ich udziału w liczbie gospodarstw w formie wskaźnika polaryzacji informuje o strukturze gospodarstw. We wszystkich wymienionych krajach Europy Zachodniej, poza Austrią, wartość wskaźnika polaryzacji nie przekraczała 5. Oznacza to, że udział gospodarstw wielkoobszarowych w UR był do pięciu razy większy od ich udziału w liczbie gospodarstw ogółem.

W Austrii wskaźnik polaryzacji wynosił 7,45. Można przyjąć, że struktura gospodarstw w krajach UE-15 była w znacznym stopniu zrównoważona. Stopień spolaryzowania struktury gospodarstw drugiej grupy krajów był zdecydowanie wyższy. Wyjątek stanowiły Czechy, gdzie wskaźnik polaryzacji wynosił 4,99 i był podobny do części krajów UE-15. W pozostałych krajach wartość wskaźnika polaryzacji zawarta była w przedziale od 6,97 (Słowacja) do 79,6 (Rumunia). W Polsce wskaźnik polaryzacji był również wysoki, co było skutkiem niskiego udziału (1%) gospodarstw wielkoobszarowych w całkowitej liczbie gospodarstw i stosunkowo wysokiego ich udziału (22,3%) w UR. Podkreślić należy również wysoki udział gruntów dzierżawionych, powyżej 60%,

w krajach Europy Zachodniej, takich jak: Belgia, Francja i Niemcy. Wysoki był także udział dzierżawionych gruntów w Czechach, Słowacji i Bułgarii wynoszący odpowiednio: 73,1; 72,9 i 72,4%.

Table 2. Changes in farm areas and structure in selected EU countries and Poland in 2005 and 2020
Tabela 2. Zmiany powierzchni gospodarstw w wybranych krajach Unii Europejskiej i w Polsce w latach 2005 i 2020 oraz wybrane elementy struktury gospodarstw

Countries / Kraje	Average area of farms (ha) / Średnia powierzchnia gospodarstw (ha)		Increase in the farm area (%) / Zwiększenie pow. gosp. (%)	Changes in the number of farms (%) / Zmiany liczby gosp. (%)	Share of farms with an area of 100 ha (%) ^a / Udział gosp. o pow. 100 ha (%) ^a	Share of farms with an area of 100 ha in agricultural land (%) ^a / Udział gosp. 100 ha w UR (%)	Share of land leased (%) ^a / Udział gruntów dzierżawionych ^a (%)	Polarization index ^b / Wskaźnik polaryzacji ^b
	2005	2020						
Austria / Austria	19.1	23.5	23.0	-35.0	2.2	16.4	34.8	7.45
Belgium / Belgia	26.9	38.0	41.2	-30.1	7.6	26.8	61.8	3.52
Denmark / Dania	52.4	70.9	35.3	-28.2	19.7	75.3	36.1	3.82
Netherlands / Holandia	23.9	34.5	44.3	-35.7	5.9	26.7	26.2	4.52
Finland / Finlandia	32.6	50.0	53.4	-35.4	13.0	43.3	36.5	3.33
France / Francja	48.6	69.6	43.2	-30.7	26.1	67.8	77.4	2.59
Ireland / Irlandia	31.8	34.6	8.8	-1.9	4.5	20.7	20.7	4.60
Germany / Niemcy	43.7	63.1	44.4	-32.6	14.5	61.7	61.7	4.25
Sweden / Szwecja	42.1	50.1	19.0	-22.4	13.7	62.8	37.3	4.58
United Kingdom / Wielka Brytania	55.6	84.7	52.3	-35.9	21.7	72.8	39.7	3.35
Bulgaria / Bułgaria	5.1	31.4	515.7	-75.2	5.7	75.1	72.4	13.17
Czechia / Czechy	84.2	120.8	43.5	-31.7	17.3	86.4	73.1	4.99
Lithuania / Litwa	11.0	22.1	100.9	-47.8	4.4	54.9	14.1	12.48
Poland / Polska	6.0	11.3	88.3	-47.4	1.1	23.1	17.1	21.0
Romania / Rumunia	3.3	4.4	33.3	-32.1	0.6	47.8	28.7	79.6
Slovakia / Słowacja	27.4	94.9	246.7	-71.4	12.7	88.6	72.9	6.97
Hungary / Węgry	6.0	8.6	43.3	-67.5	4.4	65.9	52.1	14.98

^a applies to 2020 / dotyczy 2020 roku.

^b ratio of the share of large-scale farms in agricultural land to their share in total number of farms / stosunek udziału gospodarstw wielkoobszarowych w UR do ich udziału w liczbie gospodarstw ogółem

Source: Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (2017, 2023-a).

Źródło: Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (2017, 2023-a).

Regardless of the degree of polarization in farm structure, the “strength” of farms—defined by their area and economic size—is important. It is related to the country’s level of economic development, measured by gross domestic product (GDP) per capita. This relationship is not one-dimensional; countries with high GDP have farms with both high and low economic power, and the same applies to countries with low GDP. Relevant data are presented in Table 3.

Countries with high GDP per capita (above EUR 30 thousand) included Denmark, the Netherlands, Germany, Belgium, France, Ireland, Sweden, Finland, Austria, and Luxembourg. In this group, GDP per capita ranged from EUR 33.7 thousand (France) to EUR 111.6 thousand (Luxembourg). The low-GDP countries, with GDP per capita ranged from EUR 8.7 thousand (Bulgaria) to EUR 17.5 thousand (Lithuania).

Niezależnie od stopnia polaryzacji struktury gospodarstw ważna jest „siła” gospodarstw rolniczych określona ich powierzchnią i wielkością ekonomiczną. Wiąże się ona z poziomem gospodarczego rozwoju kraju określonego wielkością produktu krajowego brutto (PKB) w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Zależność ta jest niejednostronna. W krajach o wysokim PKB występują gospodarstwa o dużej i małej sile ekonomicznej. Także w krajach o niskim PKB występują analogiczne grupy gospodarstw. Odpowiednie liczby przedstawiono w tabeli 3.

Do grupy krajów o wysokim PKB/ mieszkańca (powyżej 30 tys. EUR) zaliczono: Danię, Holandię, Niemcy, Belgię, Francję, Irlandię, Szwecję, Finlandię, Austrię i Luksemburg. W tej grupie PKB/mieszkańca zawarty był w przedziale od 33,7 (Francja) do 111,6 tys. EUR (Luksemburg). W drugiej grupie krajów PKB/mieszkańca zawarty był w przedziale od 8,7 tys. (Bułgaria) do 17,5 tys. EUR (Litwa).

Table 3. Economic development and farm size in selected EU countries (2020)

Tabela 3. Poziom gospodarczego rozwoju wybranych krajów Unii Europejskiej a wielkość (siła) gospodarstw rolniczych (2020 r.)

Farm size (strength) / Wielkość (siła) gospodarstw rolniczych								
GDP / PKB	Greater / Większa				Smaller / Mniejsza			
	Countries / Kraje	GDP (thousand EUR) / PKB (tys. EUR)	Farm area (ha) / Pow. gosp. (ha)	Economic size (thousand EUR) / Wielkość ekonomiczna (tys. EUR)	Countries / Kraje	GDP (thousand EUR) / PKB (tys. EUR)	Farm area (ha) / Pow. gosp. (ha)	Economic size (thousands EUR) / Wielkość ekonomiczna (tys. EUR)
H I G H / W Y S O K I	Denmark / Dania	53.4	70.9	239.6	Ireland / Irlandia	73.6	34.6	52.6
	Netherlands / Holandia	45.8	34.5	447.7	Sweden / Szwecja	45.8	51.1	81.9
	Germany / Niemcy	40.1	63.1	167.6	Finland / Finlandia	42.9	50.0	69.9
	Belgium / Belgia	39.1	38.0	224.5	Austria / Austria	42.3	23.5	57.1
	France	33.7	69.6	158.4	Luxembourg / Luksemburg	111.6	70.3	27.5
L O W / N I S K I	Czechia / Czechy	19.9	120.8	180.7	Greece / Grecja	15.5	5.3	13.8
	Slovakia / Słowacja	16.8	94.9	93.5	Lithuania / Litwa	17.5	22.1	16.8
					Poland / Polska	13.6	11.3	19.7
					Hungary / Węgry	13.9	8.6	27.5
					Romania / Rumunia	11.3	4.4	4.0
				Bulgaria / Bułgaria	8.7	34.4	28.4	

Source: Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (2023-a–b), Eurostat (2022), GUS (2021-b), Trading Economics (2024).
 Źródło: Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (2023-a–b), Eurostat (2022), GUS (2021-b), Trading Economics (2024).

In high-GDP countries, there were both large farms (by economic size⁴) and small to medium-sized farms, such as those in Austria, Finland, Sweden, Ireland, and Luxembourg. In low-GDP countries, Czechia and Slovakia had medium-large and large farms, while Greece, Lithuania, Poland, Hungary, and Bulgaria had small farms, and Romania had very small farms. These figures indicate that the economic strength of farms depends on the country's economic level. This finding is confirmed by Sikorska's (2013) study, which suggests that improving farm structures and increasing their strength depend on GDP growth. In Poland and other countries with low GDP, enhancing farm structures and economic strength will rely on GDP growth.

The Role of Large-Scale Farms in Land Use and Agricultural Production

Share of Large-Scale Farms in the Total Number of Farms, Land Use, and Animal Population

The corresponding figures for 2010 and 2020 are shown in Table 4. In 2020, the number of large-scale farms was 13 thousand, which is 3 thousand more than in 2010. In this category, the share of individual farms operating in the legal form of an "enterprise of a natural person" was dominant. Their shares in these years were 80 and 85%, respectively. In 2020, the number of farms classified as "legal persons" was 1,814. It should be assumed that these farms were formed as a result of the restructuring of state farms. Among individual large-scale farms, there are also those situated on the land of former state-owned farms. Based on the available data (KOWR), it can be assumed that the total number of large-scale farms established on the property of state-owned farms is 4,946, including 3,132 "natural persons."

During the analyzed period, the number of large-scale farms increased by 3 thousand, i.e., by 30%, and their share in the total number of farms increased by 0.3 percentage points to 1% in 2020. This should be described as very low. The share of large-scale farms in farmland during those years was 21.9 and 22.3%, respectively, increasing slightly by only 0.4 percentage points. The area of utilized agricultural area (UAA)

⁴ According to economic size (in thousand EUR of SO), six farm size classes were distinguished: very small (2–8), small (8–25), medium-small (25–50), medium-large (50–100), large (100–500), and very large (500 and above) (Bocian et al., 2021).

W krajach o wysokim PKB występowały z jednej strony gospodarstwa duże według wielkości ekonomicznej⁴, a z drugiej średnio małe i średnio duże. W tej ostatniej były następujące kraje: Austria, Finlandia i Szwecja, Irlandia i Luksemburg. W grupie krajów o niskim PKB w Czechach i Słowacji występowały gospodarstwa średnio duże i duże. Natomiast w takich krajach, jak: Grecja, Litwa, Polska, Węgry i Bułgaria występowały gospodarstwa małe, a w Rumunii bardzo małe. Z przedstawionych liczb wynika, że siła ekonomiczna gospodarstw rolnych jest uzależniona od poziomu gospodarczego kraju. To stwierdzenie potwierdzają również wyniki badań Sikorskiej (2013), według których poprawa struktury gospodarstw i zwiększenie ich siły zależne są od wzrostu PKB. W Polsce i w krajach o niskim PKB poprawa struktury gospodarstw i wzrost ich ekonomicznej siły będą uzależnione od wzrostu PKB.

Rola gospodarstw wielkoobszarowych w użytkowaniu ziemi i w produkcji rolniczej

Udział gospodarstw wielkoobszarowych w liczbie gospodarstw ogółem i w użytkowaniu ziemi oraz w pogłowie zwierząt

Odpowiednie liczby w latach 2010 i 2020 przedstawiono w tabeli 4. W 2020 r. liczba gospodarstw wielkoobszarowych wynosiła 13 tys. i była o 3 tys. większa niż w 2010 roku. W tej klasie dominujący był udział gospodarstw indywidualnych funkcjonujących w formie prawnej „przedsiębiorstwa osoby fizycznej”. Ich udział w tych latach wynosił odpowiednio 80 i 85%. Liczba gospodarstw „osób prawnych” wynosiła w 2020 r. 1814. Należy przyjąć, że te gospodarstwa powstały w wyniku restrukturyzacji PGR-ów. W grupie gospodarstw indywidualnych – wielkoobszarowych również występują gospodarstwa na ziemi po byłych PGR-ach. Na podstawie dostępnych danych (KOWR) można przyjąć, że łączna liczba gospodarstw wielkoobszarowych powstałych na mieniu PGR-ów wynosi 4946, w tym 3132 „osób fizycznych”. W analizowanym okresie liczba gospodarstw wielkoobszarowych zwiększyła się o 3 tys., tj. o 30%, a ich udział w całkowitej liczbie gospodarstw zwiększył się o 0,3 pkt proc. i w 2020 r. wynosił 1%. Określić go należy jako bardzo niski. Udział gospodarstw wielkoobszarowych w użytkach rolnych w tych latach wynosił odpowiednio 21,9 i 22,3%. Zwiększył się nieznacznie, gdyż tylko o 0,4 pkt proc.

⁴ Według wielkości ekonomicznej (tys. EUR SO) wydzielono 6 klas wielkości gospodarstw: bardzo małe (2–8); małe (8–25); średnio małe (25–50); średnio duże (50–100); duże (100–500) i bardzo duże (500 i więcej) (Bocian i in., 2021).

in these farms practically did not change, amounting to about 3,260 thousand hectares. On the other hand, the average area of these farms decreased by 23%, amounting to 251.2 hectares in 2020. This was the result of the division of these farms. The share of this group of farms in the cropped area was about 3 percentage points higher than their share in agricultural land. In the case of large-scale farms, the share of cereals in the cropped area averaged 63% in these years and was lower than the average share of cereals in the sown area of agriculture as a whole by 10.5 and 6 percentage points, respectively. These results indicate that, contrary to popular opinion, the crop structure of large-scale farms is more balanced than that of agriculture in general.

Powierzchnia UR w tych gospodarstwach praktycznie nie uległa zmianie, wynosiła około 3260 tys. ha. Zmniejszyła się natomiast średnia powierzchnia tych gospodarstw o 23% i w 2020 r. wynosiła 251,2 ha. Był to skutek podziału tych gospodarstw. Udział tej grupy gospodarstw w powierzchni zasiewów był o około 3 pkt proc. wyższy od ich udziału w UR. W gospodarstwach wielkoobszarowych udział zbóż w ich powierzchni zasiewów wynosił w tych latach średnio 63% i był niższy od średniego udziału zbóż w powierzchni zasiewów w całym rolnictwie odpowiednio o 10,5 i 6 pkt proc. Wyniki te wskazują, że wbrew potocznej opinii, struktura zasiewów w gospodarstwach wielkoobszarowych jest bardziej zrównoważona niż w rolnictwie ogółem.

Table 4. Share of large-scale farms in agricultural land use in 2010 and 2020

Tabela 4. Udział gospodarstw wielkoobszarowych w użytkowaniu ziemi rolniczej w latach 2010 i 2020

Item / Wyszczególnienie	2010		2020	
	Number / Liczba	Share (%) / Udział (%)	Number / Liczba	Share (%) / Udział (%)
Large-scale farms / Gospodarstwa wielkoobszarowe	10,000	0.7	13,000	1.0
Agricultural land (thousand ha) / Użytki rolne (tys. ha)	3,259.0	21.9	3,267.0	22.3
Average farm area (ha) / Średnia powierzchnia gospodarstwa (ha)	325.9	–	251.2	–
Cropped area (thousand ha) / Powierzchnia zasiewów (tys. ha)	2,531.0	24.41	2,767.0	25.75
Cereal area (thousand ha) / Powierzchnia zbóż (tys. ha)	1,591.0	20.91	1,744.0	23.53
Share of cereals in the sown area of large-scale farms / Udział zbóż w powierzchni zasiewów gospodarstw wielkoobszarowych	–	62.86	–	63.02
Share of cereals in the country's cropped area / Udział zbóż w powierzchni zasiewów w kraju	–	73.37	–	69.00
Area under sugar beets (thousand ha) / Powierzchnia uprawy buraków cukrowych (tys. ha)	71.0	34.46	113.0	45.93
Potato area (thousand ha) / Powierzchnia ziemniaków (tys. ha)	50.0	13.3	46.0	20.3
Rapeseed and turnip rape (thousand ha) / Powierzchnia rzepaku i rzepiku (tys. ha)	517.0	54.71	461.0	47.00
Vegetable area (thousand ha) / Powierzchnia warzyw (tys. ha)	18.0	13.00	31.0	21.70

Source: GUS (2021).

Źródło: GUS (2021).

Large-scale farms occupy a significant position in the cultivation of industrial crops such as sugar beets and oil crops, mainly rapeseed and turnip rape. In 2010, the share of sugar beets, rapeseed and turnip rape in the total area under these crops was 34.5 and 54.7%, respectively. In 2020, the share of sugar beet area increased to almost 46%, while

Gospodarstwa wielkoobszarowe zajmują znaczącą pozycję w uprawie roślin przemysłowych, takich jak buraki cukrowe i rośliny oleiste, głównie rzepak i rzepik. W 2010 r. udział buraków cukrowych, rzepaku i rzepiku w całkowitej powierzchni uprawy tych roślin wynosił odpowiednio 34,5 i 54,7%. W 2020 r. udział powierzchni buraków cukrowych zwiększył

the share of rapeseed and turnip rape decreased to 47%, a drop of 7.7 percentage points. In general, it can be said that large-scale farms played a very large role in the cultivation of these crops. The share of these crops' area was about double the share of these farms in the total cropped area. These farms played a smaller role in the cultivation of potatoes and vegetables. In 2010, the share of these crops in their total area was about 13%, which is 11 percentage points lower than their share in the cropped area. In 2020, the share of potatoes and vegetables in the cropped area increased to about 21% and was only 4 percentage points lower than the share of this group of farms in the cropped area.

Large-scale farms played a lesser role in livestock production. The corresponding figures are shown in Table 5. These farms in 2010 had about 10% of the cattle population, including cows. In 2020, the share of livestock increased to 11%, and the number of cows to 12%. These shares were about half of the share of these farms in agricultural land. This means that the stocking rate per 100 hectares of agricultural land was twice as low as in total agriculture. The share of large-scale farms in pig rearing was significantly higher: in 2010, it was 19.5%, while in 2020, it increased to 24.8% and was close to the share of these farms in agricultural land. Similar proportions occurred in the share of sows. The share of large-scale farms in poultry farming was significant. Over the years analyzed, it increased from 12.6 to 31.6%. In 2020, it was 9.2 percentage points higher than the share of these farms in the agricultural land, which was 22.3% in 2020. The share of large-scale farms in rearing laying hens was lower, amounting to 10 and 13.5% in those years, respectively.

się do prawie 46%, natomiast udział rzepaku i rzepiku zmniejszył się do 47%, czyli o 7,7 pkt proc. Uogólniając, można stwierdzić, że w uprawie tych roślin gospodarstwa wielkoobszarowe odgrywały bardzo dużą rolę. Udział powierzchni tych upraw był około dwukrotnie większy od udziału tych gospodarstw w powierzchni zasiewów ogółem. Mniejszą rolę odgrywały te gospodarstwa w uprawie ziemniaków i warzyw. W 2010 r. udział tych upraw w całkowitej ich powierzchni wynosił około 13% i był o 11 pkt proc. niższy od ich udziału w powierzchni zasiewów. W 2020 r. udział ziemniaków i warzyw w powierzchni zasiewów zwiększył się do około 21% i był tylko o 4 pkt proc. niższy od udziału tej grupy gospodarstw w powierzchni zasiewów.

Mniejszą rolę odgrywały gospodarstwa wielkoobszarowe w produkcji zwierzęcej. Odpowiednie liczby przedstawiono w tabeli 5. W tych gospodarstwach w 2010 r. znajdowało się około 10% pogłowia bydła, w tym krów. W 2020 r. udział w pogłowiu zwiększył się do 11%, a liczby krów do 12%. Udziały te były około dwa razy niższe od udziału tych gospodarstw w użytkach rolnych. Oznacza to, że obsada w przeliczeniu na 100 ha UR była dwukrotnie niższa niż w rolnictwie ogółem. Znacząco wyższy był udział gospodarstw wielkoobszarowych w chowie trzody chlewnej: w 2010 r. wynosił 19,5%, natomiast w 2020 r. zwiększył się do 24,8% i był zbliżony do udziału tych gospodarstw w UR. Podobne proporcje wystąpiły w udziale loch. Znaczący był udział gospodarstw wielkoobszarowych w chowie drobiu. W analizowanych latach zwiększył się z 12,6 do 31,6%. W 2020 r. był o 9,2 pkt proc. wyższy od udziału tych gospodarstw w powierzchni UR, który wynosił w 2020 r. 22,3%. Udział gospodarstw wielkoobszarowych w chowie niosek był niższy, wynosił w tych latach odpowiednio 10 i 13,5%.

Table 5. Share of large-scale farms in livestock population in 2010 and 2020

Tabela 5. Udział gospodarstw wielkoobszarowych w pogłowiu zwierząt gospodarskich w latach 2010 i 2020

Item / Wyszczególnienie	2010		2020	
	Number / Liczba	Share (%) / Udział (%)	Number / Liczba	Share (%) / Udział (%)
Total cattle (thousand head) / Bydło ogółem (tys. sztuk)	551.0	9.6	688.0	10.9
including cows (thousand head) / w tym krowy (tys. sztuk)	244.0	9.2	289.0	12.0
Pigs (thousand head) / Świnie (tys. sztuk)	2,966.0	19.5	2,764.0	24.8
including sows (thousand head) / w tym lochy (tys. sztuk)	256.0	17.9	241.0	26.6
Total poultry (thousand head) / Drób ogółem (tys. sztuk)	22,004.0	12.6	225,636.0	31.6
including laying hens (thousand head) / w tym nioski (tys. sztuk)	5,162.0	10.1	7,407.0	13.4

Source: GUS (2021-b).

Źródło: GUS (2021-b).

Share of Large-Scale Farms in Agricultural Production

The significant share of staple crops on large-scale farms in the total cropped area translates into a larger share in production and purchases. The share of cereal area on large-scale farms in the total cropped area in 2020 was 23.5%, while its share in purchases was about 60%—almost three times higher than the share in the cropped area (Łopaciuk, 2021). This was the result of higher commodity grain production and higher yields. Similarly, large-scale farms played an important role in the production of sugar beets, rapeseed, and turnip rape. The share of sugar beet production, according to authors' own estimates, was about 55%, with the share of cropped area amounting to 46% in 2020. On the other hand, the share in rapeseed and turnip rape production in 2020 is estimated at 60%, with a share in the cropped area of about 47%. Noteworthy is the growing share of large-scale farms in vegetable production, whose share in the cropped area in 2020 was about 22%. It can be assumed with a high probability that the share of these farms in vegetable production is greater than their share in the cropped area.

Determining the share of large-scale farms in livestock production is difficult due to the lack of relevant data. Only estimates can be used. Large-scale farms had 289 thousand cows in 2020, and their share of the total population was about 12%. It can be assumed that cows on these farms were covered by milk yield control. There were differences in the milk yields of total cows and cows under milking control. In 2020, the milk yield of all cows was 6,459 kg per cow per year, while that of cows under control was 8,823 kg per cow per year (Szajner, 2021). Taking into account the differences in milk yields, it was determined that the share of large-scale farms in milk production was 17.2% in 2020, while their share in the total cow population was 12%. When assessing the share of large-acreage farms in milk production, it would be necessary to consider not only the area of agricultural land but also economic size. The equivalent of large-scale farms by economic size would be large farms with standard output (SO) in the range of EUR 100–500 thousand (see Table 2). According to estimates by Ziętara (2019), in 2016, the share of cows on large and very large farms in the total number of cows was 24.9%. Given the higher milk yield of cows on larger-scale farms, it can be assumed that the share of this class of farms in milk production is higher than their share in the number of cows.

Udział gospodarstw wielkoobszarowych w produkcji rolniczej

Znaczący udział podstawowych upraw w gospodarstwach wielkoobszarowych w powierzchni zasiewów ogółem przekłada się na większy udział w produkcji i skupie. Udział powierzchni zbóż w gospodarstwach wielkoobszarowych w powierzchni zasiewów ogółem w 2020 r. wynosił 23,5%, natomiast jego udział w skupie wynosił około 60% i był prawie trzykrotnie wyższy od udziału w powierzchni zasiewów (Łopaciuk, 2021). Był to efekt wyższej towarowości produkcji zbóż i wyższych plonów. Podobnie istotną rolę odgrywały gospodarstwa wielkoobszarowe w produkcji buraków cukrowych, rzepaku i rzepiku. Udział w produkcji buraków cukrowych według własnych szacunków wynosił około 55%, przy udziale w powierzchni zasiewów wynoszącym w 2020 r. 46%. Natomiast udział w produkcji rzepaku i rzepiku w 2020 r. szacuje się na poziomie 60%, przy udziale w powierzchni zasiewów wynoszącym około 47%. Na podkreślenie zasługuje rosnący udział gospodarstw wielkoobszarowych w produkcji warzyw, których udział w powierzchni zasiewów w 2020 r. wynosił około 22%. Można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że udział tych gospodarstw w produkcji warzyw jest większy od ich udziału w powierzchni zasiewów.

Określenie udziału gospodarstw wielkoobszarowych w produkcji zwierzęcej jest utrudnione z powodu braku odpowiednich danych. Posłużyć się można jedynie szacunkami. W gospodarstwach wielkoobszarowych w 2020 r. znajdowało się 289 tys. krów, a ich udział w całym pogłowie wynosił około 12%. Można przyjąć założenie, że krowy w tych gospodarstwach były objęte kontrolą użytkowości mlecznej. Wystąpiły różnice w wydajności mlecznej krów ogółem a krów objętych kontrolą użytkowości mlecznej. W 2020 wydajność mleczna krów ogółem wynosiła 6459 kg/krowę rocznie, natomiast krów objętych kontrolą wynosiła 8823 kg/krowę rocznie (Szajner, 2021). Uwzględniając różnice w wydajności mlecznej krów, ustalono, że udział gospodarstw wielkoobszarowych w produkcji mleka wynosił w 2020 r. 17,2%, przy jednoczesnym udziale w pogłowie krów ogółem wynoszącym 12%. Oceniając udział gospodarstw wielkoobszarowych w produkcji mleka, należałoby wziąć pod uwagę nie tylko powierzchnię użytków rolnych, lecz także wielkość ekonomiczną. Odpowiednikiem gospodarstw wielkoobszarowych według wielkości ekonomicznej byłyby gospodarstwa duże o wartości SO z przedziału 100–500 tys. EUR (por. tab. 2). Według szacunków Ziętary (2019) w 2016 r. udział krów w gospodarstwach dużych i bardzo dużych

In pig rearing, the share of large-scale farms was about 25% in 2020. When considering the scale of pig rearing, the number of 1 thousand heads per farm was taken as the limiting figure. As of November 30, 2021, there were 1,940 such farms, and their share in the total number of pig farms was 2.7%. They kept 50.8% of the total stock (Wiadomości Rolnicze Polska, 2024; Zawadzka, 2022).

Similar trends are found in poultry farming. The share of large-scale poultry farms in total poultry rearing in 2020 was 31.6%, while in layers, it was 13.5%. Taking into account the scale of production, a large-scale poultry farm was considered to keep more than 10 thousand birds. In 2016, the share of such farms in the total number of poultry farms was 0.1%, and they kept 73.4% of the total poultry population. The corresponding figures for farms keeping broilers were 3.8 and 97.9% (Ziętara, 2019).

Total efficiency, which captures the productivity of the factors of production—land, labor, and capital—should be considered a synthetic indicator of farming efficiency. A study by Sass (2021) showed that the highest efficiency was demonstrated by large and very large farms in terms of economic size. The prevalence of large-scale farms is also confirmed by the results of Sadowski et al. (2016).

Prospects for the Development of Large-Scale Farms in Poland

Agricultural production is carried out by economic entities, such as farms and agricultural enterprises. As noted earlier, the basic criterion for the division into farms and enterprises in agriculture is the conduct of commodity production. Agricultural farms engaged in commodity production are, from a substantive point of view, enterprises, although the Act on Business Activity (Ustawa, 2004) does not treat them as such. They function in the legal form of a “natural person.” Subsistence farms have the character of auxiliary farms. According to the National Agricultural Census (GUS, 2021), in 2020, only 30.4% of all farms earned more than 50% of their revenue from farming. In addition to enterprises operating as “natural persons;” there are enterprises in the form of partnerships and limited liability companies, mainly limited liability companies.

w całkowitej liczbie krów wynosił 24,9%. Biorąc pod uwagę wyższą wydajność mleczną krów w gospodarstwach o większej skali, można przypuszczać, że udział tej klasy gospodarstw w produkcji mleka jest wyższy od ich udziału w liczbie krów.

W chowie trzody chlewnej udział gospodarstw wielkoobszarowych wynosił w 2020 r. około 25%. Przy wzięciu pod uwagę skali chowu trzody chlewnej, przyjęto jako wielkość graniczną liczbę 1000 sztuk na gospodarstwo. Według stanu na 30 listopada 2021 r. takich gospodarstw było 1940, a ich udział w całkowitej liczbie gospodarstw trzodowych wynosił 2,7%. Utrzymywano w nich 50,8% całkowitego pogłowia (Wiadomości Rolnicze Polska, 2024; Zawadzka, 2022).

Podobne tendencje występują w chowie drobiu. Udział gospodarstw wielkoobszarowych w chowie drobiu ogółem w 2020 r. wynosił 31,6%, natomiast w nioskach 13,5%. Przy uwzględnieniu skali produkcji, za gospodarstwo duże z chowem drobiu równoważne gospodarstwu wielkoobszarowemu uznano utrzymujące powyżej 10 tys. sztuk drobiu. W 2016 r. udział takich gospodarstw w całkowitej liczbie gospodarstw drobiowych wynosił 0,1%, a utrzymywano w nich 73,4% całkowitego pogłowia drobiu. Odpowiednie liczby dla gospodarstw utrzymujących brojlery wynosiły: 3,8 i 97,9% (Ziętara, 2019).

Za syntetyczny wskaźnik sprawności gospodarowania należy uznać efektywność całkowitą, która ujmuje produktywność czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału. Badania Sassa (2021) wykazały, że najwyższą efektywnością wykazały się gospodarstwa duże i bardzo duże pod względem wielkości ekonomicznej. Przewagę gospodarstw wielkoobszarowych potwierdzają także wyniki Sadowskiego i in. (2016).

Perspektywy rozwoju gospodarstw wielkoobszarowych w Polsce

Produkcja rolnicza jest realizowana w podmiotach gospodarczych, którymi są gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolnicze. Jak zaznaczono wcześniej, podstawowym kryterium podziału na gospodarstwa i przedsiębiorstwa w rolnictwie jest prowadzenie produkcji towarowej. Gospodarstwa rolnicze prowadzące produkcję towarową są z merytorycznego punktu widzenia przedsiębiorstwami, mimo że ustawa o działalności gospodarczej (Ustawa, 2004) tak ich nie traktuje. Funkcjonują w formie prawnej „osoby fizycznej”. Gospodarstwa produkujące na własne potrzeby mają charakter gospodarstw pomocniczych. Według Powszechnego Spisu Rolnego (GUS, 2021) w 2020 r. tylko 30,4% ogółu gospodarstw uzyskiwało ponad 50% przychodów z działalności rolniczej. Oprócz przedsiębiorstw funkcjonujących w formie prawnej „osoby fizycznej” funkcjonują

According to the Constitution of the Republic of Poland (Konstytucja, 1997), the basis of the agricultural system in Poland is family farms. Some of them, due to their area (over 100 hectares of agricultural land), also qualify as large-scale farms. The remaining large-scale farms function in the form of partnerships (civil and general partnerships) and capital companies, mainly limited liability companies, as well as agricultural production cooperatives. The principle adopted in the Polish Constitution that family farms are the basis of the agricultural system should not mean discrimination against other legal and organizational forms of agricultural enterprises. The guarantor of these rights is Article 20 of the Polish Constitution, which states that a social market economy based on freedom of economic activity, private property, and solidarity, dialog, and cooperation between social partners shall be the basis of the economic system of the Republic of Poland.

The reality, however, is different. Farms of legal entities, which are also large-scale farms, cannot enjoy the rights that individual (natural person) farms have access to, such as the Polish Agricultural Social Insurance Fund (KRUS) insurance, exemption from personal income taxes, and para-tax burdens (Józwiak & Kagan, 2008). Large-scale farms, especially those created as a result of the restructuring of state farms and which use land mainly in the form of leases, are burdened with significant risks. Land use in the form of leases is a very good way of farming. It makes it possible to increase the scale of production without having to freeze capital in land by purchasing it. It is an excellent way to improve the acreage structure of farms, as evidenced by the figures in Table 1. A basic condition for the proper functioning of leasing is lease contracts that uphold the interests of the parties (lessees and lessors), guaranteeing the certainty and durability of contracts. Trust plays an important role in this regard. Are these conditions met by the lease contracts concluded by tenants with the state agency (AWRSP, later ANR, and currently KOWR)? Practice indicates that these conditions are not met.

An example is the amendment of the 2003 Act on the Agricultural System made in 2011, which, contrary to the provisions in the contracts, stipulated the exclusion of 30% of the leased land for redistribution to individual farmers in its first version. Eventually, it allowed voluntary exclusion and guaranteed the purchase of part of the land (up to 500 hectares) and the extension of the lease at the end of the period. In the absence of an agreement to exclude 30% of the land, the tenant could use the land until the end of the lease term while losing the right to purchase part of the land and extend the lease.

przedsiębiorstwa w formie spółek osobowych i kapitałowych, głównie z ograniczoną odpowiedzialnością.

Zgodnie z Konstytucją RP (1997) podstawą ustroju rolnego w Polsce są gospodarstwa rodzinne. Część z nich ze względu na powierzchnię (powyżej 100 ha UR) ma jednocześnie charakter gospodarstw wielkoobszarowych. Pozostałe gospodarstwa wielkoobszarowe funkcjonują w formie spółek osobowych (cywilnych i jawnych) oraz kapitałowych, głównie z ograniczoną odpowiedzialnością, a także rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Przyjęta w Konstytucji RP zasada, że podstawę ustroju rolnego stanowią gospodarstwa rodzinne nie powinna oznaczać dyskryminacji innych form prawnych i organizacyjnych przedsiębiorstw rolniczych. Gwarantem tych praw jest art. 20 Konstytucji RP, który stanowi: „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”.

Rzeczywistość jest jednak odmienna. Gospodarstwa osób prawnych, które są jednocześnie wielkoobszarowymi nie mogą korzystać z uprawnień, do których mają dostęp gospodarstwa indywidualne (osób fizycznych), takich jak: ubezpieczenia w KRUS, zwolnienie z podatków od dochodów osobistych i obciążeń parafiskalnych (Józwiak i Kagan, 2008). Gospodarstwa wielkoobszarowe, zwłaszcza te, które powstały w efekcie restrukturyzacji gospodarstw państwowych, które użytkują grunty głównie w formie dzierżawy obciążone są znacznym ryzykiem. Użytkowanie gruntów w formie dzierżawy jest bardzo dobrym sposobem gospodarowania w rolnictwie. Umożliwia zwiększanie skali produkcji bez konieczności zamrażania kapitału w ziemi poprzez jej zakup. Jest doskonałym sposobem poprawy struktury obszarowej gospodarstw, o czym świadczą liczby podane w tabeli 1. Podstawowym warunkiem prawidłowego funkcjonowania dzierżawy są umowy dzierżaw stojące na straży interesów stron (dzierżawców i wydzierżawiających), które gwarantują pewność i trwałość kontraktów. Istotną rolę w tym zakresie odgrywa zaufanie. Czy te warunki spełniają umowy dzierżawy zawierane przez dzierżawców z urzędem państwowym (AWRSP, później ANR, a aktualnie z KOWR)? Praktyka wskazuje, że te warunki nie są spełnione.

Przykładem jest nowelizacja ustawy z 2003 r. o ustroju rolnym dokonana w 2011 r., która wbrew zapisom w umowach w pierwszej wersji zakładała wyłączenie 30% dzierżawionych gruntów do ponownego zagospodarowania przez rolników indywidualnych. Ostatecznie dopuszczała dobrowolność

The changes made were inconsistent with current law and undermined confidence in the state. This example shows that tenants of state-owned land cannot be sure of the durability of their contracts with the state agency.

Another example of unequal treatment of large-scale farms was the EU's adoption, of an upper limit on direct payments of EUR 150 thousand per producer since 2015. The solutions adopted by the EU allowed the possibility of adjusting the limit by taking into account the cost of hired labor. Poland did not take advantage of these opportunities and adopted the most restrictive option of limiting payments to larger producers, which were large-scale farms, resulting in a worsening of their financial situation (Kagan, 2018). The results of studies by Łukiewska and Juchniewicz (2018) and Kurdyś-Kujawska and Oleńczuk-Paszal (2013) indicate that state land tenants perceive the current formal and legal regulations on land leasing (stable and long-term lease contracts guaranteeing a greater chance of return on inputs are necessary) as a serious development barrier.

Regardless of the risks involved, large-scale farms using leased land have certain assets that determine their development opportunities. The most important ones include:

- agricultural enterprises run by tenants are more efficient than farms run by owners (Kagan & Ziętara, 2017, 2018);
- thanks to economies of scale (lower production costs), they have a greater capacity to develop and increase competitiveness (Józwiak et al., 2018, 2019);
- greater opportunities to develop direct cooperation with agricultural purchasing and processing companies by offering larger and uniform batches of products (Pyrgies, 2019);
- greater opportunities to create capital links with companies for the purchase and processing of agricultural products;
- contrary to popular opinion, the organization of production on large-scale farms is more environmentally friendly than on small-scale farms (Ziętara et al., 2021);
- opportunities for cooperation with smaller farm (a leading link in producer groups);
- greater ability to launch innovations due to higher levels of managerial skills;
- greater opportunities to introduce the principles of integrated and precision agriculture systems, not only because of higher levels of management qualification but also because of greater economic strength and opportunities to invest in new production technologies.

wyłączenia i gwarancje zakupu części gruntów (do 500 ha) i przedłużenia dzierżawy po zakończeniu okresu. W sytuacji braku zgody na wyłączenie 30% gruntów, dzierżawca mógł użytkować grunty do końca okresu dzierżaw, tracił jednocześnie prawo do zakupu części gruntów i przedłużenia dzierżawy. Wprowadzone zmiany były niezgodne z obowiązującym prawem i podważały zaufanie do państwa. Ten przykład wskazuje, że dzierżawcy gruntów państwowych nie mogą być pewni trwałości umów zawieranych z urzędem państwowym.

Innym przykładem nierównego traktowania gospodarstw wielkoobszarowych było przyjęcie przez UE od 2015 r. górnego limitu płatności bezpośrednich 150 tys. EUR/producenta. Przyjęte przez UE rozwiązania dopuszczały możliwość korekty limitu przez uwzględnienie kosztów pracy najemnej. Polska nie skorzystała z tych możliwości i przyjęła najbardziej restrykcyjny wariant ograniczenia płatności dla większych producentów, którymi były gospodarstwa wielkoobszarowe, co spowodowało pogorszenie ich sytuacji finansowej (Kagan, 2018). Wyniki badań Łukiewskiej i Juchniewicz (2018) oraz Kurdyś-Kujawskiej i Oleńczuk-Paszal (2013) wskazują, że dzierżawcy gruntów państwowych jako poważną barierę rozwoju postrzegają obowiązujące regulacje formalnoprawne dotyczące dzierżawy gruntów (niezbędne stabilne i długoterminowe umowy dzierżawy gwarantujące większe szanse zwrotu nakładów).

Niezależnie od występujących zagrożeń, gospodarstwa wielkoobszarowe użytkujące grunty dzierżawione dysponują pewnymi atutami, decydującymi o ich szansach rozwojowych. Do najważniejszych z nich należą:

- przedsiębiorstwa rolnicze prowadzone przez dzierżawców są bardziej efektywne od gospodarstw prowadzonych przez właścicieli (Kagan i Ziętara, 2017, 2018);
- dzięki ekonomii skali (niższe koszty produkcji) dysponują większymi zdolnościami do rozwoju i wzrostu konkurencyjności (Józwiak i in. 2018, 2019);
- większe możliwości rozwoju bezpośrednio współpracy z firmami skupu i przetwórstwa rolnego dzięki oferowaniu większych i jednolitych partii produktów (Pyrgies, 2019);
- większe możliwości tworzenia powiązań kapitałowych z firmami skupu i przetwórstwa produktów rolnych;
- wbrew potocznej opinii organizacja produkcji w gospodarstwach wielkoobszarowych jest bardziej przyjazna środowisku niż w gospodarstwach o małej powierzchni (Ziętara i in., 2021);

- możliwości współpracy z mniejszymi gospodarstwami – wiodące ogniwo w grupach producenckich;
- większe możliwości wprowadzania innowacji ze względu na wyższy poziom kwalifikacji kadry kierowniczej;
- większe możliwości wprowadzenia zasad systemu rolnictwa integrowanego i precyzyjnego nie tylko ze względu na wyższy poziom kwalifikacji kierownictwa, lecz także większą siłę ekonomiczną i możliwości inwestycji w nowe technologie produkcji.

Summary and Conclusions

The faster rate of increase in labor costs in the national economy and in the prices of agricultural inputs compared to the selling prices of agricultural products resulted in a decline in the unit profitability of agricultural production. In this situation, the defensive reaction of farmers was the need to increase the scale of production, mainly by expanding the area of farms, which led to the creation of large-scale enterprises of 100 hectares of agricultural land and larger. In Poland, a factor conducive to the creation of such units was the ownership transformation of state-owned farms (PGRs) caused by the political and economic changes in 1989 (Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, 2023).

The structure of farms in Poland, despite the presence of large-scale enterprises, is unfavourable and strongly differs from the structure in developed countries of the European Union. In 2020, in Poland, the share of agricultural large-scale enterprises in the total number of farms was 1%, and their share in agricultural land was 22.3%. In countries such as Denmark, France, and the United Kingdom, the share of large-scale enterprises in the total number of farms was 20.3, 20.7, and 22.1%, respectively. In contrast, their share in land use was 69.0, 61.9, and 75.0%, respectively. In Germany and Sweden, despite a lower share in the number of farms of 12.3 and 12.0%, the share in land use was 57.0 and 55.3%, respectively. Changes in the structure of farms depend on the country's economic development, as measured by GDP per capita. However, there are differences. Countries with high GDP, such as Denmark, France, Germany, and the UK, have economically strong (large-scale) farms, while Austria and Ireland have weaker farms. These differences are determined historically and socially.

In Poland, despite the small share (1%) of large-scale enterprises in the total number of farms and their relatively low share in agricultural land (22.3%), they play a significant role in agricultural production.

Podsumowanie i wnioski

Szybsze tempo wzrostu kosztów pracy w gospodarce narodowej i cen środków produkcji dla rolnictwa od cen zbytu produktów rolnych spowodowało spadek jednostkowej opłacalności produkcji rolnej. W tej sytuacji reakcją obronną rolników była konieczność zwiększania skali produkcji, głównie przez powiększanie powierzchni gospodarstw, co doprowadziło do tworzenia przedsiębiorstw wielkoobszarowych o powierzchni 100 ha UR i większych. W Polsce czynnikiem sprzyjającym tworzeniu tego rodzaju jednostek były przekształcenia własnościowe gospodarstw państwowych (PGR-ów), spowodowane zmianą ustroju politycznego i gospodarczego w 1989 r. (Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, 2023).

Struktura gospodarstw rolnych w Polsce, mimo występowania przedsiębiorstw wielkoobszarowych jest niekorzystna i mocno różni się od struktury w rozwiniętych krajach Unii Europejskiej. W 2020 r. w Polsce udział rolniczych przedsiębiorstw wielkoobszarowych w całkowitej liczbie gospodarstw wynosił 1%, a ich udział w użytkach rolnych 22,3%. W takich krajach, jak: Dania, Francja i Wielka Brytania, udział przedsiębiorstw wielkoobszarowych w całkowitej liczbie gospodarstw wynosił odpowiednio: 20,3; 20,7 i 22,1%. Natomiast ich udział w użytkach rolnych odpowiednio: 69,0; 61,9 i 75,0%. W Niemczech i Szwecji, mimo niższego udziału w liczbie gospodarstw wynoszącym 12,3 i 12,0%, udział w użytkowaniu ziemi wynosił odpowiednio 57,0 i 55,3%. Przemiany w strukturze gospodarstw są uzależnione od poziomu gospodarczego rozwoju kraju mierzonego wielkością PKB/mieszkańca. Występują jednak różnice. W krajach o wysokim PKB, jak: Dania, Francja, Niemcy, Wielka Brytania są gospodarstwa silnie ekonomicznie (wielkoobszarowe), zaś w Austrii i Irlandii słabsze gospodarstwa. Różnice te są uwarunkowane historycznie i społecznie.

W Polsce, mimo niewielkiego udziału (1%) przedsiębiorstw wielkoobszarowych w całkowitej liczbie gospodarstw i stosunkowo niskiego ich

Their share in the commodity production of cereals was 60%, in the production of sugar beets 55%, and rapeseed and turnip rape 60%. Noteworthy is the increasing share of large-scale enterprises in vegetable production. Their share in the area of vegetable crops increased from 13 to 22% between 2010 and 2020. Large-scale enterprises also play a significant role in livestock production. Their share in milk production was more than 25%. They kept more than 50% of the pig population and 73.4% of the poultry population, including 97.9% of the broiler population.

The assessment of the role of large-scale farms leads to the following conclusions:

1. The current policy toward large-scale enterprises that lease State Treasury land threatens their operation. Restricting the development possibilities of this group of enterprises is not conducive to improving the structure of farms, threatens to reduce production, and may also cause social unrest due to the fact that these enterprises are significant employers in rural areas.
2. Despite existing administrative and legal threats, large-scale enterprises are an important element in Polish agriculture. Having highly qualified personnel and greater economic power at their disposal, they are capable of introducing biological, technical, and organizational progress, which is crucial in the era of implementing the European Green Deal, aiming for increased greening of agriculture.

udziału w użytkach rolnych (22,3%), odgrywają one znaczącą rolę w produkcji rolniczej. Ich udział w produkcji towarowej zbóż wynosił 60%, w produkcji buraków cukrowych 55%, rzepaku i rzepiku 60%. Na podkreślenie zasługuje zwiększający się udział przedsiębiorstw wielkoobszarowych w produkcji warzyw. Ich udział w powierzchni upraw warzyw zwiększył się w latach 2010–2020 z 13 do 22%. Przedsiębiorstwa wielkoobszarowe odgrywają także znaczącą rolę w produkcji zwierzęcej. Ich udział w produkcji mleka wynosił ponad 25%. Utrzymywano w nich ponad 50% pogłównia trzody chlewnej, 73,4% pogłównia drobiu, w tym 97,9% pogłównia brojlerów.

Dokonana ocena roli gospodarstw wielkoobszarowych upoważnia do sformułowania następujących wniosków:

1. Aktualnie prowadzona polityka w stosunku do przedsiębiorstw wielkoobszarowych, dzierzawiących grunty Skarbu Państwa zagraża ich funkcjonowaniu. Ograniczanie możliwości rozwojowych tej grupy przedsiębiorstw nie sprzyja poprawie struktury gospodarstw, a ponadto grozi ograniczeniem produkcji, a także może być przyczyną niepokojów społecznych z uwagi na to, że te przedsiębiorstwa są znaczącym pracodawcą na terenach wiejskich.
2. Mimo istniejących zagrożeń od strony administracyjnej i prawnej przedsiębiorstwa wielkoobszarowe są ważnym elementem w rolnictwie polskim. Dysponując wysoko wykwalifikowaną kadrą i większą siłą ekonomiczną są zdolne do wprowadzania postępu biologicznego, technicznego i organizacyjnego, tak ważnego w dobie realizacji Europejskiego Zielonego Ładu, zakładającego zwiększenie ekologizacji rolnictwa.

References / Bibliografia

- Bocian, M., Osuch, D., & Smolik, A. (2021). *Parametry techniczno-ekonomiczne według grup gospodarstw rolnych uczestniczących w Polskim FADN w 2019 r.* IERiGŻ PIB.
- Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft. (2017–2023-a). *Statistisches Jahrbuch über Landwirtschaft, Ernährung und Forsten, Bundesanstalt für Landwirtschaft und Forsten.* <https://www.bmel-statistik.de/archiv/statistisches-jahrbuch>
- Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft. (2023-b). *Neues Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten.* https://www.ble.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2024/240216_Stat.Jahrbuch.html
- Czubak, W., & Sadowski, A. (2014). Wpływ modernizacji wspieranych funduszami UE na zmiany sytuacji majątkowej w gospodarstwach rolnych w Polsce. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 2(32), 45–57. <https://ageconsearch.umn.edu/search?ln=en&p=Czubak&f=&sf=&so=d&rg=10>
- Eurostat. (2022, June 19). Statistics Explained. GDP per Capita, Consumption per Capita and Price Level Indices. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices
- Eurostat. (2024, March 15). Statistics Explained. Farms and Farmland in the European Union – Statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Farms_and_farmland_in_the_European_Union_-_statistics
- Główny Urząd Statystyczny [GUS]. (1993). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa.*
- Główny Urząd Statystyczny [GUS]. (1996–2021-a). *Roczniki Statystyczne.*
- Główny Urząd Statystyczny [GUS]. (2021-b). *Powszechny Spis Rolny 2020. Raport z wyników.* <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2020/powszechny-spis-rolny-2020-raport-z-wynikow,4,1.html>
- Główny Urząd Statystyczny [GUS]. (2021-b). *Polska w Unii Europejskiej.*
- Grzelak, A. (2014). Ocena procesów reprodukcji majątku gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość rolną (FADN). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 340(3), 45–64. <http://www.zer.waw.pl/pdf-83534-19056?filename=EVALUATION%20OF%20THE.pdf>
- Józwiak, W. (2014). Stan i przewidywania ekonomiczno-społecznych uwarunkowań rozwoju rolnictwa w Polsce. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, 14(3), 49–60. https://scholar.google.com/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&q=Stan+i+przewidywania+ekonomiczno-spo%2C5%82ecznych+uwarunkowa%2C5%84+rozwoju+rolnictwa+w+Polsce&btnG=
- Józwiak, W. & Kagan, A. (2008). Gospodarstwa towarowe a wielkotowarowe. *Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G, Ekonomika Rolnictwa*, 95(1), 22–30.
- Józwiak, W., Mirkowska, Z., & Ziętara, W. (2018). Role of Larger Farms in Poland and in the Selected European Union Countries in the Years 2005 and 2016. *Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy*, 1, 28–33. <https://doi.org/10.22630/ESARE.2018.1.2>
- Józwiak, W., Mirkowska, Z., & Ziętara, W. (2019). Duże gospodarstwa rolne w krajach o różnym poziomie rozwoju gospodarczego w latach 2005–2016. *Więś i Rolnictwo*, 1, 7–23. <https://doi.org/10.53098/wir012019/01>
- Kagan, A., & Ziętara, W. (2017). Ekonomiczna efektywność gospodarowania – dzierżawca czy właściciel (próba oceny). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 352(3), 74–91. <https://doi.org/10.30858/zer/83033>
- Kagan, A., & Ziętara, W. (2018). Ekonomiczna efektywność gospodarowania w zależności od formy własności użytkowanej ziemi. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 105(2), 25–37. <https://doi.org/10.22630/RNR.2018.105.2>
- Kagan, A. (2018). *Procesy dostosowawcze wielkotowarowych gospodarstw rolnych w kontekście średniokresowego przeglądu WPR oraz polityki klimatyczno-środowiskowej UE.* IERiGŻ PIB.
- Klikocka, H., Zakrzewska, A., & Chojnacki, P. (2021). Charakterystyka modeli gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej. *Sustainability*, 13(9), 4772. <https://doi.org/10.3390/su13094772>
- Konstytucja RP. Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483.
- Kurdyś-Kujawska, A. & Oleńczuk-Paszal, A. (2013). Zmiany wysokości czynszu dzierżawnego a ryzyko w działalności gospodarstw rolnych w Polsce. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 2(28), 151–159. <https://www1.up.poznan.pl/jard/index.php/jard/article/view/627/545>
- Łopaciuk, W. (2021). Polski rynek zbóż. *Przemysł Spożywczy*, 10, 11–17. <https://doi.org/10.15199/65.2021.10.2>
- Łukiewska, K., & Juchniewicz, M. (2018). Bariery rozwoju gospodarstw rolnych użytkujących grunty z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. *Problemy Rolnictwa Światowego*, 18(2), 207–217. <https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.2.48>
- Maurel, M-C., & Lacquement, G. (2020). Od gospodarstwa wielkoobszarowego do agrobiznesu: w stronę nowego kapitalizmu rolnego w Europie Środkowej? *Więś i Rolnictwo*, 2, 7–34. IRWiR PAN. <https://doi.org/10.7366/wir022020/01>
- Mirkowska, Z., & Sobierajewska, J. (2008). Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 317(4), 158–163.

- Niedzielski, E. (2008). Rola gospodarstw wielkoobszarowych w rolnictwie polskim. *Roczniki Nauk Rolniczych, SERIA G*, 95(1). 14–22. http://old.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/RNR_2008_T95_z1.pdf
- Pocza, W. (2020). Przemiany w rolnictwie polskim w okresie transformacji ustrojowej i akcesji Polski do UE. *Więś i Rolnictwo*, 2, 57–78. <https://doi.org/10.7366/wir022020/03>
- Pyrgies, J. (2019, November 12). Dokąd zmierza nasze rolnictwo. *Rzeczpospolita*. <https://www.rp.pl/opinie-ekonomiczne/art1034171-dokad-zmierza-nasze-rolnictwo>
- Sadowski, A., Pocza, W., Beba, P., & Szuba-Barańska, E. (2016). Zróżnicowanie produktywności modeli gospodarstw rolnych w UE. *Więś i Rolnictwo*, 1. 127–138. <https://doi.org/10.7366/wir012016/07>
- Sass, R. (2021). Wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych w Polsce i ich efektywność w latach 2004–2018. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 2, 31–47. <https://www.cdr.gov.pl/images/ZDR/2021/ZDR-2021-2.pdf>
- Sikorska, A. (2013). *Przemiany w strukturze agrarnej indywidualnych gospodarstw rolnych*. IERiGŻ PIB. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/4884>
- Skarżyńska, A. (2021). *Produkcja, koszty, dochody wybranych produktów rolnych w latach 2019–2020*. IERiGŻ PIB.
- Stanielewicz, J. (1996). Kolonizacja wewnętrzna na Pomorzu Zachodnim w dwudziestolecie międzywojennym – próba ratowania czy rozkładu wielkiej własności? In: W. Stępiński (Ed.), *Szlachta i ziemiaństwo polskie oraz niemieckie w Prusach i Niemczech w XVIII–XX w.*
- Steffen, G. (2001). *Wielkość i organizacja rodzinnych gospodarstw rolniczych w Niemczech*. SGGW.
- Szajner, P. (Ed.). (2021). *Rynek mleka – stan i perspektywy*. 61. IERiGŻ PIB.
- Tomczak, F. (2004). *Od rolnictwa do agrobiznesu: transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*. SGH.
- Trading Economics. (2024, March 15). <https://tradingeconomics.com/>
- Ustawa z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa i o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. nr 107 poz. 264).
- Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. 2004 Nr 173 poz. 1807).
- Wiadomości Rolnicze Polska. (2024, February 13). W 2021 r. codziennie prawie 100 gospodarstw likwidowało hodowlę świń. Pogłowie najniższe od 70 lat. <https://wrp.pl/w-2021-r-codziennie-prawie-100-gospodarstw-likwidowalo-hodowle-swin-poglowie-najnizsze-od-70-lat/>
- Zawadzka, D. (2022, March 11). *Polski rynek trzody w latach 2010–2020 na tle rynków wieprzowiny w Niemczech i Danii*. [Prezentacja]. IERiGŻ-PIB.
- Ziętara, W. (2019). Problemy rozwoju gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą w Polsce. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 2, 51–76. <https://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2019.2.51>
- Ziętara, W., Zieliński, M., Mirkowska, Z., & Józwiak, W. (2021). *Systemy i skala produkcji a obciążenia środowiskowo-klimatyczne*. Forum Inicjatyw Rozwojowych EFRWP.
- Związek Przedsiębiorców i Pracodawców. (2023, July 14). *Raport – Najlepszy czas Polski 1992–2022*. <https://zpp.net.pl/1992-2022-najlepszy-czas-polski-zpp-z-nowym-raportem/>

Submission date / Data nadesłania: 4.04.2024.

Final revision date / Data ostatniej recenzji: 5.05.2024.

Acceptance date / Data akceptacji: 28.11.2024.

© 2024 Mirkowska, Z., & Ziętara, W. This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Autorskie prawa osobiste: Mirkowska, Z. i Ziętara, W. (2024). Niniejszy artykuł został opublikowany w otwartym dostępie na licencji Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

